

AYOL TAQDIRI TAROZIDA: ABDULLA QAHHORNING “SINCHALAK” VA “MAYIZ YEMAGAN XOTIN” ASARLARIDA GENDER TENGLIGI VA MEHNAT HUQUQI INDIKATORLARI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Talaba: Mavlanova Aziza Isomiddin qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Qahhorning “Sinchalak” qissasi va “Mayiz yemagan xotin” hikoyasi misolida o‘zbek ayolining mehnat va oilaviy huquqlari masalasi tadqiq etiladi. Asarlarda tasvirlangan ikki qarama-qarshi obraz — ishlab chiqarishga jalb etilgan Saodat va to‘rt devor ichiga qamalgan nomsiz xotin — zamonaviy iqtisodiy nazariyalar (inson kapitali, ijtimoiy kapital, axborot assimetriyasi) hamda amaldagi qonunchilik normalari (O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi, Oila kodeksi va “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun) bilan integratsiya qilingan holda tahlil qilinadi. Tahlil natijasida ayollarning mehnat bozoridan chetlashtirilishi nafaqat ijtimoiy, balki ulkan iqtisodiy zarar ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Gender tengligi, mehnat huquqi, inson kapitali, ijtimoiy kapital, axborot assimetriyasi, mehnat bozori, Abdulla Qahhor.

Abstract: This article investigates the issue of Uzbek women’s labor and family rights through the example of Abdulla Qahhor’s novella “Sinchalak” and the short story “Mayiz Yemagan Xotin” (“The Wife Who Did Not Eat Raisins”). Two contrasting images depicted in the works — Saodat, who is engaged in production, and the nameless, secluded wife confined within four walls — are analyzed in integration with modern economic theories (human capital, social capital, information asymmetry) and the norms of current legislation (the Labor Code, the Family Code, and the Law on Guarantees of Equal Rights and Opportunities for Women and Men of the Republic of Uzbekistan). The analysis substantiates that the exclusion of women from the labor market constitutes not merely a social but a substantial economic loss.

Keywords: Gender equality, labor rights, human capital, social capital, information asymmetry, labor market, Abdulla Qahhor.

Аннотация: В данной статье на примере повести Абдуллы Каххара «Синчалак» и рассказа «Майиз йемаган хотин» исследуются вопросы трудовых и семейных прав узбекской женщины.

Ключевые слова: Гендерное равенство, трудовые права, человеческий капитал, Абдулла Каххар.

KIRISH

Har qanday jamiyatning iqtisodiy salohiyati uning barcha aʼzolari — jumladan, ayollar — mehnat va ijtimoiy hayotda qanchalik toʻliq ishtirok eta olishiga bevosita bogʻliq. Inson kapitali nazariyasiga koʻra, har bir shaxsning bilim, koʻnikma va mehnat salohiyati iqtisodiy resurs hisoblanadi; bu resursning ishlatilmay qolishi esa jamiyat uchun toʻgʻridan-toʻgʻri yoʻqotish demakdir [5]. Abdulla Qahhorning “Sinchalak” qissasi va “Mayiz yemagan xotin” hikoyasi maktab dasturlarida koʻpincha faqat badiiy-axloqiy asar sifatida oʻrgatiladi, biroq bugungi iqtisodchi-talaba uchun bu ikki asar ayni paytda XX asr oʻrtalaridagi oʻzbek ayolining ikki xil ijtimoiy-iqtisodiy holatini aks ettiruvchi qimmatli empirik manbadir [3; 4].

Tadqiqotning maqsadi — Qahhor asarlaridagi ayol obrazlari misolida ayollarning mehnat bozoridan chetlashtirilishi yoxud unga jalb etilishi qanday iqtisodiy-huquqiy oqibatlariga olib kelishini, amaldagi qonunchilik normalari nuqtai nazaridan tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun ikki asardagi ayol qahramonlarning ijtimoiy maqomi, ularning atrofdagilar tomonidan baholanish mezonlari hamda bundan kelib chiqadigan iqtisodiy oqibatlar oʻrganildi.

ASOSIY QISM

1. “Mayiz yemagan xotin”: mehnat huquqidan mahrum etilgan ayol obrazi

Hikoyaning bosh qahramoni — Mulla Norqoʻzining xotini — asar davomida hatto oʻz ismi bilan ham tilga olinmaydi. U “yetti parda orqasida” yashaydi, na mehnat faoliyatiga, na mulkka, na mustaqil daromadga ega. Bu obraz orqali Qahhor oʻsha davr jamiyatida ayolning ijtimoiy-iqtisodiy maqomi qanchalik nolga teng boʻlganini koʻrsatadi. Amaldagi Oʻzbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining 5-moddasida belgilanishicha: “Mehnat erkinligi har kimning mehnat qilishga boʻlgan oʻz qobiliyatlarini tasarruf etish, ularni qonun bilan taqiqlanmagan har qanday shaklda amalga oshirish, mashgʻulot turini, kasbni va mutaxassislikni, ish joyini hamda mehnat sharoitlarini erkin tanlash huquqini anglatadi” [1]. Hikoyadagi xotin obrazi ayni shu huquqdan — erkin tanlov huquqidan — toʻliq mahrum etilgan shaxs sifatida namoyon boʻladi: uning taqdirini u emas, balki oila boshligʻi belgilaydi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan, bu holat inson kapitalining mutlaq ishlatilmay qolishi hisoblanadi. Xotin nima qila olishi, qanday qobiliyatlarga ega ekanligi hech qachon sinovdan oʻtkazilmaydi va jamiyat tomonidan bilinmaydi — chunki buning uchun unga hech qanday rasmiy maydon berilmagan. Natijada Mulla Norqoʻzining xotinni “taniydi”, deb hisoblashi aslida hech qanday real maʼlumotga emas, balki shunchaki tashqi taqvdorlik koʻrinishiga asoslangan — bu esa axborot assimetriasining klassik namunasidir [6]: oilaning “boshligʻi” yaqinidagi insonning ichki dunyosi haqida deyarli hech narsa bilmaydi, biroq bu noaniqlikni payqamaydi ham, chunki tizim unga bunday savol berishni talab qilmaydi.

2. “Sinchalak”: mehnatga jalb etilgan ayolning iqtisodiy ko‘rinarliliigi va unga qarshilik

“Sinchalak” qissasidagi Saida obrazi yuqoridagi vaziyatga keskin zid qo‘yiladi. U fabrikada ishlaydi, o‘z bilimi, sezgirligi va halolligi bilan tanilgan — uning laqabi “Sinchalak” ham aynan shundan kelib chiqqan: doimo hushyor, doimo harakatda bo‘lgan kichik qush nomi. Saodat formal jihatdan ishlab chiqarish jarayoniga to‘liq jalb etilgan, uning mehnati ko‘rinadi va baholanadi.

Biroq Saidaning bu mavqei oson kelmaydi. U boshqalarning beparvoligi, kamchiliklarini ko‘rib, jim turmaydi — va aynan shu fazilati uchun atrofida qilarning noroziligiga duch keladi. Bu yerda muhim bir qonuniyat ochiladi: Saidaning kompetensiyasi deyarli hech qachon shubha ostiga olinmaydi, biroq uning kuzatuvchi va tanqid qiluvchi bo‘lish ‘huquqi’ — ayniqsa undan yoshi katta yoki mavqei yuqori insonlar haqida — doimiy ravishda sinovdan o‘tkaziladi. Boshqacha aytganda, formal mehnat huquqi (Saidaning ishchi sifatidagi o‘rni) norasmiy ijtimoiy qabul bilan to‘liq mos kelmaydi. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunining 25-moddasida belgilanganidek: “Uy mehnati jins bo‘yicha bevosita yoki bilvosita kamsitish uchun asos bo‘lishi mumkin emas” [2] — ammo Saodat misolida kamsitish uy mehnati emas, balki aksincha, uning ishlab chiqarishdagi faol ovozi atrofida namoyon bo‘ladi: formal teng huquqlilik mavjud bo‘lsa-da, norasmiy munosabatlar hali ham eski andozalarga asoslanadi.

3. Ijtimoiy kapital va institutsional norma o‘rtasidagi tafovut

Ikki obrazni qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, ayolning iqtisodiy ‘ko‘rinmasligi’ (Mayiz yemagan xotin) va ‘ko‘rinarliliigi’ (Saida) o‘rtasida hal qiluvchi farq mavjud, biroq ikkala holatda ham jamiyat to‘liq adolatga erisha olmagan. Birinchi holatda inson kapitali butunlay ishlatilmaydi; ikkinchi holatda u ishlatiladi, biroq ijtimoiy qarshilikka uchraydi. Bourdieu taklif qilgan ijtimoiy kapital nazariyasiga ko‘ra [7], shaxsning ijtimoiy tarmoqlardagi mavqei va unga bo‘lgan ishonch darajasi uning iqtisodiy imkoniyatlariga bevosita ta‘sir qiladi — va aynan shu ishonch (ya‘ni, ayolning kuzatuv va so‘ziga jamiyat tomonidan qanchalik vazn berilishi) hali ham gender asosida notekis taqsimlangan.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi Oila kodeksining 19-moddasida “Er va xotin oilada teng huquqlardan foydalanadilar va ular teng majburiyatlarga egadirlar”, deb belgilangan [8]. Biroq Qahhor asarlari yozilgan davrdan beri o‘tgan vaqt mobaynida ham formal me‘yor bilan amaliyot o‘rtasidagi tafovut to‘liq yo‘qolmagan — bu, iqtisodiy tilda aytganda, norasmiy institutlarning (urf-odat, kutilma, an‘anaviy rol taqsimoti) formal institutlarga (qonun) nisbatan ancha sekin o‘zgarishi bilan izohlanadi [9].

XULOSA

Abdulla Qahhorning “Sinchalak” va “Mayiz yemagan xotin” asarlari, birgalikda o‘qilganda, o‘zbek ayolining ijtimoiy-iqtisodiy maqomidagi ikki bosqichni — mehnat va jamoatchilik hayotidan to‘liq chetlatilishdan tortib, ishlab chiqarishga rasman jalb etilishigacha bo‘lgan yo‘lni — aks ettiradi. Ikkala holatda ham asosiy muammo bir xil: jamiyatning ayol salohiyatidan to‘liq foydalana olmasligi. Bugungi O‘zbekistonda Mehnat kodeksi, Oila kodeksi va gender tengligi to‘g‘risidagi qonunchilik ayollarning formal huquqlarini kafolatlagan bo‘lsa-da, Qahhor tasvirlagan norasmiy qarshiliklarning izlari jamiyat ongida hamon saqlanib qolmoqda. Shu sababli, qonun va amaliyot o‘rtasidagi tafovutni qisqartirish — nafaqat ijtimoiy adolat, balki mamlakat inson kapitalidan to‘liq foydalanishning ham muhim sharti hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. – Toshkent, 2022 (28.10.2022-yildagi tahrir).
2. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
3. Abdulla Qahhor. Asarlar to‘plami. 5 jildlik. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011.
4. Karimov, N. O‘zbek adabiyoti tarixi (XIX asr oxiri – XX asr boshi). – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
5. Becker, G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. 3rd ed. – Chicago: University of Chicago Press, 1994.
6. Mankiw N. Gregory. Principles of Economics. – 9th Edition. – Boston: Cengage Learning, 2021.
7. Bourdieu, P. The Forms of Capital. In: Richardson, J. (ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. – New York: Greenwood Press, 1986. – P. 241–258.
8. O‘zbekiston Respublikasining Oila kodeksi. – Toshkent: “Adolat”, 1998 (30.04.1998).
9. North, D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.